

1. Böyüklərə hörmət kiçiklərin borcudur. (Dosta sədaqət, şəxsiyyətə pərəstiş, sözə münasibət).

2. Gördülər ki, poçtalyon əlində məktub gəlir. (Köksündə fərəh, dodağında gülüş, başında papaq).

3. Dağlardan ucadır yenilməz başın. (Qızıldan qiymətli, həyatdan razı, çiçəkdən zərif).

4. Təpədən- dırnağa silahlanmış əsgər soruşdu. (otaqlardan üçü, səhərdən axşama, başdan ayağa).

5. Durna gözlü bulaqlar qurumuş, yeri boş qalmışdı. (düşüncəsi aydın, gözləri mənalı, sarışın telli).

Bu birləşmələr indiyə qədər keçdiyimiz birləşmələrdən fərqlənir, bunlara qeyri- təyini ismi birləşmələr deyilir. Bu birləşmələr nitqdə o qədər də fəal deyil.

Dərsi yekunlaşdırmaq məqsədilə hər qrupa krossvord, klaster, BİBÖ, Venn diaqramı verilir. Hansı qrupun daha fəal olduğu diqqət mərkəzinə gətirilir.

Şagirdlər həm qrup şəklində, həm də fərdi şəkildə fəallıq göstərməyə çalışırlar. Bu da müəllimin diqqətindən yayınmamalıdır.

Qiymətləndirmə: Dərsin sonunda şagirdlərlə fərdi şəkildə rəy sorğusu keçirilir. Şagirdlər aşağıdakı sualları yazılı surətdə cavablandırırlar:

Fənn -----

Dərsin mövzusu -----

Dərsin tarixi -----

Dərsin qiyməti:

Pis.   Yaxşı.   Çox yaxşı.   Əla.

1. Bu dərsdə öyrəndiyim 3 əsas məsələ

-----

2. Hansı məsələni heç başa düşmədim?

-----

3. Hansı məsələ haqqında daha çox məlumat almaq istərdim?

YAZIÇI SƏNƏTKARLIĞI ÖYRƏDİLƏRKƏN...

Reydanə ALMAZQIZI,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Böyük satirik sənətkarımız Sabir istər müasirlərinə, istərsə də özündən sonra yazıb-yaradanlara güclü təsir etmişdir. Bu, çoxcəhətli, çoxşaxəli təsirdir. Sabirin portret sənətkarlığından bəhrələnən çox olsa da, bu sahənin araşdırılması yetərinə deyil. Elə bunun nəticəsidir ki, orta məktəbin ədəbiyyat dərslərində məsələyə çox nadir hallarda münasibət bildirilir. Müəllimlərin ehtiyacını nəzərə alaraq A.Səhhətin yaradıcılığı timsalında diqqət problemin ən mühüm məqamlarına yönəltmək istəyirəm. Sabirin dostu və müasiri olan Abbas Səhhət özündən əvvəlki sənətkarlardan fərqli olaraq, kütləvi satirik lövhələr yaratmağa daha çox meyil göstərmişdir.

Şair satirik lövhələrindən birində "millət üçün ağlayan göz kor olar" atalar deyimini əldə rəhbər tutan qeyrətəz soydaşlarımızın portretini ümumi fonda canlandırmışdır. Belələrinin psixologiyasına görə, "türk adı"ni daşımaq "qövmiyyət" və "milliyyət"i yaşatmaq böyük qəbahətdir. Millət, məslək, əqidə bərədə düşünməyi ağıllarına belə gətirməyən kütləvi portret sahibləri "ana dili gərəkdir" deyənlərin ağızından vurub susdurur, öz düşməni mövqelərini açıqdan – açığa bildirməkdən çəkinmirlər:

*İki gözüüm, millətçün zəhmət çəkib çalışma,
Yanıb millət oduna pərvanə tək alışma.*

A. Səhhətin ümumi fonda əyaniləşdirilən qeyrətəz antipodları M. S. Ordubadinin heysiyyətsiz, məsləksiz "İranlı parlamənçi dadaşlar" ını xatırladır. Çünki hər iki satirik portret ustasının hədəf kimi götürdüyü ifşa obyektlərinin daxili-mənəvi təbiətləri arasında bənzərlik müşahidə olunur. Xarakterlərindəki uyğun cəhətlər – xalq taleyinə ögey, soyuq münasibət, həyatda məsləksiz və əqidəsiz ömür sürmək kimi məziyyətlər ayrı-ayrı kütləvi satirik portretlərdə əyaniləşdirilən tənqid hədəflərini bir-birinə yaxınlaşdırır.

Bəzən kütləvi təsvirlərində fərdi cizgilərdən naxışlar salan sənətkar gülüş obyektlərinin hər birini özünəməxsus, səciyyəvi portret xüsusiyyətləri ilə göstərir. Yəni eyni tənqid müstəvisi üzərində yerləşdirdiyi, bir portret tablosunda sıra ilə cərgəyə düzdüyü tipləri müxtəlif qiyafələrdə təqdim edir. Maraqlıdır ki, A. Səhhət tənqid hədəflərini daxili – mənəvi təbiət, xarakter, düşüncə tərz, psixoloji-analitik tənqidi forması, sosial-ictimai məişət baxımından da fərqləndirir. Bununla yanaşı, rəngarəngliyə can atan şair müxtəlif nəslin nümayəndələrini, ayrı – ayrı zümərə və təbəqənin tiplərini eyni tənqid müstəvisi üzərində yerləşdirməyi ustalıqla bacarır. Bununla da digər sənətkarlardan fərqlənir.

Şairin kütləvi satirik portretlərindən birinin ilkin, başlanğıc təqdimatı belədir. Satirik təsvirin sonrakı mərhələlərində yeni-yeni tiplərin fərdi cizgiləri ustalıqla cızılır:

*Ay hacı, ay məşhədi, ay kəblayı,
Ay əmi, ay molla, ay bəy, ay dayı,
Qəlyanı çək, tiryəki at, iç çayı,
Yax hənəni, ver uruğu saqqala,
Get hamama, yat, yuxula, qal dala.*

Kütləvi satirik portretin sxemləri elə qurulmuşdur ki, burada ifşa obyektləri kimi götürülmüş hədəflərin hamısı az və ya çox dərəcədə fəaliyyətdə, hərəkətdədir. Dinamizm, intensiv dəyişkənlik bütün təsvir boyu ardıcılıqla davam etdirilir.

Cəmiyyətdə tutduqları sosial mövqe və malik olduqları ictimai mənşə baxımından tamam fərqli – fərqli pillələrdə dayanan müxtəlif peşə, sənət sahibləri eyni tənqid müstəvisi üzərində çox məharətlə yerləşdirilmişdir. Kütləvi portretləşdirmədə canlandırılan tiplər- hərnlənmiş varlılar, nadanlar, maarif düşmənləri, xalqa xeyri dəyməyən oxumuşlar, qaçaq-quldurlar tamam başqa-başqa psixologiya ilə dünyagörüşə, həyatı baxışlara sahib olsalar da, hamısı xəstə təkəkkür tərzilə düşünülür.

Kütləvi satirik portretin ilkin iştirakçıları olan hərnlənmiş varlılar belə bir fikirdədirlər ki, gözünü qəflət pərdəsi örtmüş “qara” kütləni, avam camaatı aldatmaq heç də çətin deyildir. Onlara görə, “qara” kütləni, avam camaatı mövhumat xəstəliyinə yoluxdurmaqla onları daha uzun müddətə kölə vəziyyətində saxlamaq mümkündür.

Satirik portretin başqa qrup iştirakçıları olan nadanlar real həyata belə bir yanlış baxışla nəzər salırlar ki, bir qəzavü-qədər kimi alınlarına yazılmış acı tale qismətinə, zülm və zorakılığa qarşı etiraz səsinə ucaltmaq yersiz və mənasızdır.

Kütləvi portretləşdirmənin digər iştirakçıları – maarif düşmənləri belə bir düşüncə ilə yaşayırlar ki, savadlanmaq, təhsil qazanmaq “qara” kütləni yolundan azdırı bilər.

Satirik təsvirin digər ifşa obyektləri – xalqa xeyri dəyməyən oxumuşların psixologiyasına görə, soykökünə bağlılıq, milli adət ənənələri qoruyub saxlamaq tərəqqiyə, inkişafa mane olan keyfiyyət, gerilik əlamətidir. Məhz bu cür mənfə yönümlü düşüncə tərzinə malik olduqlarına görədir ki, savadlanıb “ziyalan” dıqdən sonra xalqa dönük çıxan oxumuşlar öz həyat tərzlərini “avropasayağı” qurmağa çalışırlar.

Kütləvi portretləşdirmədəki axırıncı tənqid hədəfləri olan qaçaq – quldurların həyata baxışları belədir ki, hər şeyi zor gücünə, qol qüvvəsinə yoluna qoymaq daha asan və sərfəlidir.

A. Səhhətin satirik portret yaradıcılığı yalnız kütləvi təsvirlərlə məhdudlaşmır. Sənətkar portretçi kəskin satirik boyalar, sərt ştrixlər əsasında hazırladığı fərdi lövhələr ilə də gülüş obyektlərinin mənəvi qüsurları və naqisliklərini, batini xəstəliklərini, xarakterlərindəki nöqsanları çox məharətlə şərh edə bilər:

*Mollaya daim başımı bağla, yat,
İşlə gətir, ver boğazın yağla, yat,
İnciyə canın dur, ayıl, ağla, yat,
Qəm tozunu özgəsi zira yumaz,
Ay yazıq, ay biçərə, ay anlamaz.*

“Anlamaz” adlandırılan subyekti avamlar, nadanlar mühiti yetirib ərsəyə çatdırmışdır. Bu mühitin zərərli ab – havasını udmaqla yaşayan qorxaq təbiətli, cəsarətsiz tip hər işdə hədsiz dərəcədə səbir və itaət göstərir. Haqqı tapdalanıb mənəvi çeynənsə də, təhqir edilib alçaldılsa da, mənəvi təzyiqlərə, fiziki – cismani əzab və əziyyətlərə məruz qalsa da azacıq cəsarət göstərərək, özünü müdafiə belə etmir. Satirik portreti canlandırılan digər tipin – lovğa, təkəbbürlü, özündən razı “cənab”ın isə mənəvi təbiətinə qorxaqlıq, cəsarətsizlik kimi keyfiyyətlər tamamilə yaddır “Anlamaz” adlandırılan subyektivdən fərqli olaraq, “cənab” tipin fikir, düşüncə anlamında səbir və itaət anlayışlarına əslə yer yoxdur.

Lovğa, təkəbbürlü, özündən razı “cənab” başqalarının haqqını tapdalayıb mənləklərinə toxunmaqdan, onları təhqir edib alçaltmaqdan mənəvi təzyiqlər və fiziki – cismani işgəncələrə məruz qoymaqdan xüsusi zövq alır. Çünki o, “anlamaz” adlandırılan subyekti kimi avam və nadan deyildir. Bu tip avam – nadanlar cəmiyyətinin deyil, fırıldaqçılar və hiyləbazlar mühitinin böyüdüb ərsəyə çatdırdığı kələkbaz “cənab”larından biridir.

A. Səhhət satirik portret yaradıcılığında yığcam, lakonik təsvirlərə o qədər geniş yer ayırmasa da, lakin cəmi bir – iki səciyyəvi cizgi və ştrixlə gülüş obyektlərinin batini xəstəliklərini, mənəvi təbiətlərini çox düzgün xarakterizə edir. Şairin cəmi iki misralıq satirik lövhəsi tənqidə məruz qalan tip üçün səciyyəvi elə portret komponentləri əsasında yaradılmışdır ki, onun iç dünyasını asanlıqla qavramaq olur:

*Şaqqıldadır damağımı Mənşikov,
Turşu yemiş kimi ağız sulanır.*

Bu, hüriyyət, azadlıq adı altında Balkan ölkələrində dəhşətli müharibə aparan Mənşikovun yalnız bir anını göstərən son dərəcə müxtəsər portret lövhəsidir. Tipin portreti elə rəsm olunmuşdur ki, satirik təsvirdəki elementlər onun mənəvi dünyasını, xarakter vəziyyətini aydınlaşdırmağa bilsin. Müharibə zamanı Mənşikovun müharibə vaxtı tökülən nahaq qanlardan, verilən saysız – hesabsız qurbanlardan damağ şaqqıldatması onun yırtıcı təbiətə malik olduğuna, qan içən və əzazilliyinə işarə edir. Ağzının sulanması detali isə onun hədsiz dərəcədə sevindiğini, xüsusi ləzzət duyduğunu “dad”a, “iştah”a gəldiyini bildirir.

Beləliklə, satirik şair lakonik portretləşdirmənin sxemlərini elə cizgilər əsasında hazırlamışdır ki, həqiqətən də, onlar tipin mənfə yönümlü xarakter xüsusiyyətlərini düzgün səciyyələndirə bilər.